

Opinion och revolution: Upplysning i Lund 1719

Bo Lindberg

Universiteten räknas inte till upplysningens scener. Om universiteten i England och Frankrike, upplysningskulturens hemländer, brukar det heta att de låg i bakvatten, snärjda i traditionens och kyrkans garn. Ingenting nytt kom ut av dem. Med sina rötter i medeltid och skolastik representerade de snarast motpolen till Upplysningen; deras språk var latin och på det språket hade man inte ens ett ord för den rörelsen.¹ Universiteten var slutna reservat för antikverad lärdom, fjärran från de sammanhang där det nya i tiden kom till uttryck: från hovens mondäna kabinett där man lekte med nya tankar och föraktade pedanterna; från akademierna där nya forskningsrön presenterades för samhällets eliter; från kaféerna och salongerna där den berömda borgerliga offentligheten formades och från storsädernas slumkvarter där ett folkligt medvetande stundvis artikulerades i fräcka provokationer mot överheten.

I Tyskland och Sverige var det något annorlunda. Grundmönstret var visserligen detsamma. Kyrkan behöll sin ställning som universitetens främsta avnämare, nya kunskaper och kunskapsintressen utvecklades i nygrundade akademier och societeter. Universitetens former och innehåll sattes i fråga och förlöjligades: latinet, disputationerna, de onyttiga studierna. Men det fanns en tendens till förändring. Myndigheterna låg på universiteten med propåer och påbud om att ta upp nya ämnen, införa yrkesinriktade examina och hålla reda på hur mycket professorerna undervisade och hur många åhörare de hade. Dessa reformförsök har av eftervärlden gärna uppfattats som klåfingriga ingripanden i akademisk frihet. Men de markerade att universiteten var ett statligt intresse och innebar att de drogs in i de förändringsprocesser som 1700-talets merkantilistiska ideologi befordrade. Naturvetenskapernas och ekonomiämnenas inträde vid universiteten var de mest påtagliga innehållsliga effekterna av denna modernisering.

Samtidigt bestod universitetens traditionella roll som en miljö där nationens litterata skikt formades och bibragtes kunskaper, begrepp, och, om de fick goda

lärare, nya impulser. Visserligen var universiteten slutna skrän och därmed motsatsen till den borgerliga offentligheten i vardande. Men som lärda enklaver i samhället utgjorde de ändå relativa offentligheter, där kunskaper kunde approprieras och åsikter framläggas och kritiserats. Den lärda gemenskapen omtalades i samma termer som den politiska, med republikanska konnotationer. De lärde ingick i en *respublica literaria* som i princip var gränsöverskridande. Studenterna var akademiska medborgare (*cives*) och sina dissertationer lade de fram till offentlig granskning (*publicum examen*). Det skedde i disputationerna, där det intellektuella utbytet iscensattes inför kamrater och lärare.

Förvisso var friheten i allt detta beskuren av hänsyn till religion och stat, och disputationen som rutinerad form för meningsutbyte var inte alltid stimulerande. Men här försiggick ändå en kontinuerlig och uthållig upplysning i den elementära meningen att kunskaper och värderingar spreds till ett betydande antal personer som sedan kunde omsätta dem i praxis när de kom ut i sina sysslor i kyrka och stat. När de kunskaper som förmedlades också har en plats i den stora berättelsen om Upplysningen får den beskedliga kunskapsupplysningen också ett stråk av Upplysning i ordets idéhistoriska innebörd.

En disputation

Till illustration av detta vill jag analysera och historiskt placera en akademisk avhandling ventilerad i Lund 1719. Den har två heta upplysningsbegrepp i titeln, 'revolution' och 'opinion'. De behandlas inte i de betydelse och med de konnotationer vi numera förknippar dem med, men de representerar steg på vägen dit. Dissertationen i fråga är av begreppshistoriskt intresse, men den innehåller också termer och distinktioner som gör den värd att studera som tidigt exempel på hur man beskrev idéerna och föreställningarna i samhället. Den är kort sagt ett tidigt exempel på idéhistoriskt studium.

Avhandlingen ventilerades den 25 mars under titeln *Theoria academica de opinionum revolutionibus periodicis*. Det kan översättas med 'teori om opinionernas periodiska omvälvningar'.² Preses vid disputationen var Anders Rydelius, Lunds ledande professor vid den här tiden. Han brukar utpekas som den förste filosofen i Sverige därför att han utvecklade självständiga tankar i kunskapsteori och morallära; dessutom var han en inspirerande lärare som föreläste på svenska och även skrev en lärobok på det språket, *Nödiga förnuftsövningar*, utkommen i sin första upplaga 1718. Samtidigt var han ortodox i religionen och de avhandlingar han presiderade för är samtliga på latin.

Argumentationen i avhandlingen ligger nära Rydelius åsikter. Författaren är dock sannolikt inte Rydelius utan respondenten Magnus Chorin, huspräst hos familjen Piper på Krageholm. Chorin var 31 år och dissertationen en gradualavhandling som enligt reglerna skulle skrivas av respondenten. Det faktum att Rydelius namn på titelbladet är försett med epitetet "celeberrimus" (frejdade), vilket inte var fallet på de avhandlingar Rydelius själv skrev, talar för att Chorin är den som utformat texten. Chorin blev sedermera rektor för Lunds skola och var från och med 1732 stadskomminister i Göteborg.³

Revolution

Chorin skriver alltså om "opinionernas periodiska omvälvningar". Det är idéernas och föreställningarnas förändringar som är hans huvudintresse. Men han utgår från de politiska revolutionerna. Det är allom bekant, säger han inledningsvis, vad statslärarna menar med ordet revolution, nämligen en betydande förändring av en stat, eller av flera samtidigt, som inträffar med vissa tidsintervall enligt Guds dolda försyn.⁴ Definitionen är inte anmärkningsvärd utan svarar mot vad man lade in i ordet i samtida politiskt språkbruk. 1715 skrev Carl Gyllenborg, svensk minister i London, apropå Englands fientliga hållning till Sverige, att ingen hjälp är att påräkna för svenskarna "utan en hel och hållen revolution här i landet."⁵

Men Chorins användning av revolutionsordet får sitt intresse av tidpunkten: i mars 1719 var det fyra månader sedan Karl XII skjutits vid Fredriksten, och den process var i full gång som skulle göra slut på det kungliga enväldet i Sverige och ge makten åt riksdagens ständer. Redan i december 1718 hade Ulrika Eleonora av sagt sig suveräniteten. Stämningen i Stockholm vid jultiden 1718 beskrevs av Erik Sparre med orden "Alla människor här är som flugor, som legat döda över vintern och taga nu åter på att få liv igen."⁶ I februari dömdes och avrättades baron Görtz, Karl XII:s minister som infört de förhatliga nödmynnten. I Lund förnam man nog inte omvälvningen lika starkt, men medvetandet om att staten höll på att förändras måste ha funnits även där i mars 1719, då Chorin försvarade sin avhandling.⁷ Ordet revolution användes veterligen inte officiellt i Sverige för att beteckna vad som skedde; tills vidare var det en beskrivande term utan de positiva förtecken den för somliga skulle få i slutet av århundradet.⁸ Chorin gör ingen som helst hänvisning till svenska förhållanden – samtida politik var normalt ett tabubelagt ämne i dissertationerna – men det ligger nära till hands att han, och hans preses Rydelius, haft den pågående omvälvningen i landet i tankarna när avhandlingens titel och ämne bestämdes.

Opinion

De politiska och manifesta revolutionerna är emellertid inte huvudsaken i Chorins text. I stället är han ute efter omvälvningarna i tänkesätten och sederna, opinionernas "inre" och "dolda" revolutioner, som är lika viktiga som de politiska. Men han har också en ambition att relatera opinionsförändringarna till de politiska omvälvningarna. En del av opinionsförändringarna, skriver han, är parallella med det politiska skeendet (*fatorum civilium*) och de frambringar inte sällan varandra. Och liksom det brukar sägas att världen styrs av opinionerna så kan man också säga att opinionerna i mycket styrs av omvälvningarna i det politiska skeendet.⁹

Chorin söker alltså gjuta samman samhälls- och idéförändringar till en helhet. Han laborerar då med föreställningar av olika slag, såväl tillfälliga åsikter som mer trögrörliga och djupare förankrade föreställningar. Man kan i hans hantering av idéförändringarna se skilda spår som leder fram mot de två moderna begreppen 'allmänna opinionen' respektive 'tidsandan'.

Ordet *opinio* användes i tidens språkbruk om alla slags föreställningar: artikulade åsikter, tyckanden, värderingar och attityder hos både enskilda individer och kollektiv.¹⁰ Ofta betydde det felaktig föreställning; en svensk översättning var 'inbillning'. I synnerhet folkets kollektiva åsikter fattades i regel negativt som affektstyrda, vacklande och ombytliga, något att frukta men på samma gång någonting för de styrande att manipulera för att befästa sin popularitet. Men också åsikterna i högre samhällsskikt räknades till *opinio*, flyktig och ostadig även den men ofta nödvändig att ta hänsyn till. Ur dessa erfarenheter stammade resignerade och cyniska *bon mots* som att "världen vill bedragas, alltså må den bedragas" eller den ofta citerade satsen att "opinionen är världens drottning".¹¹

Den sistnämnda formuleringen tycks ha myntats av Blaise Pascal, vars tankar om folkmeningen dock inte var entydigt negativa. Folket är inte så fåfängt som det sägs, heter det på ett ställe i hans *Pensées*, och på ett annat att opinionen är en makt, men den utövas mjukt och med de styrdas samtycke, i motsats till våldet som representerar den permanenta makten.¹² I den meningen är opinionen en drottning, medan våldet tillkommer tyrannen, som Pascal tycks förutsätta vara en man.

Pascals formulering hade alltså en mer komplex betydelse än vad man vanligen lade in i sentensen "opinionen är världens drottning". Hans perspektiv var de styrandes, men det närmade sig den mer positiva uppfattning av det samhälleliga kollektivets mening som hade sin grund i samhällen där det fanns ett mått av medborgerlig frihet. Aristoteles hade ett begrepp, *ta endoxa*, varmed han förstod åsikterna hos de flesta och bästa i staten. Denna mer uppskattande värdering av kollektivets meningar berodde på demokratin i Athen, alltså att åsikterna tillkom

medborgare med inflytande och inte passiva, affektstyrda undersåtar.¹³ I denna mer medborgerliga tradition kan placeras Lockes resonemang om begreppet opinion i *An Essay concerning Human Understanding* (1690). Han identifierade "the Law of Opinion or Reputation" som en av de lagar som styr människornas handlande (de andra var den gudomliga lagen och den juridiska rätten). Denna "Law of Opinion or Reputation" baseras på vad som anses vara dygdigt respektive lastbart i samhället. Den är i Lockes beskrivning mer stadig än den ombytliga hopens växlande åsikter och utgör en tvingande norm i samhället, som individerna har mycket svårt att avvika ifrån. Locke påstår inte att den är sann; att han på ett ställe använder ordet *fashion*, mode, tyder tvärtom på att han anser den relativ och föränderlig.¹⁴ Lockes bestämning av opinionsbegreppet pekar likafullt framåt mot en habilitering av den allmänna opinionen som en konstruktiv och sammanhållande faktor hos ett fritt folk; den idén skulle utvecklas i England och även Frankrike under det senare 1700-talet. Rousseaus syn på den allmänna opinionen var ambivalent: å ena sida var opinionen nyckfull och destruktiv, å andra sidan var det möjligt att fostra den till en positiv faktor i harmoni med det allmänna bästa och den allmänna viljan. Den dubbelheten i opinionsbegreppet skulle bli bestående.

Chorins text är tillkommen före denna utveckling av upplysningens opinionsbegrepp och föregriper knappast heller någonting av den. Hans opinionsbegrepp är mer omfattande och otydligare, eftersom han relaterar opinionen till andra nivåer i samhället, dels till det politiska skeendet, dels till människornas böjelser och seder (*inclinationes et mores*). Resultatet blir en helhet av politiska förhållanden, seder, böjelser och opinioner som har en gemensam prägel. Exempel finner Chorin i antikens Grekland och Rom, där skillnaden var stor mellan demokratiska och monarkiska perioder, såväl i det offentliga som privata livet.¹⁵ Han hänvisar här till Longinos skrift *Om det sublimes* som i sin diskussion av retoriken innehåller argumentet att väl-taligheten blomstrar i demokratin där den stimuleras av tävlan, belöningar och av att ständig praktiseras, medan den förtvinar i monarkin, där det råder ett jämlikt slaveri under tyrannens spira och retorerna reduceras till smickrare.¹⁶

Föreställningen att var tid har sin prägel som man intuitivt kan uppfatta var inte ny. Cicero uttryckte ett sådant medvetande i sin bekanta klagan över tidens seder – "O tempora, o mores!" – , och i tidigmodern tid var påståenden att var tid har sin särskilda *genius* frekventa. Francis Bacon talade i sin lansering av lärdomshistoria som ett angeläget studium om den *genius literarius*, den lärda anda, som råder i olika tider och som man kan "smaka av" för att förstå under vilka betingelser vetenskapen blomstrat respektive stagnerat.¹⁷ Termen *genius saeculi*, som det är svårt att översätta med något annat än 'tidsanda', trots att det ordet kommer först i slutet av 1700-talet, tycks ha blivit vanligt under 1600-talet;

man kan hitta det till exempel hos Olof Rudbeck.¹⁸ Chorin för sin del citerar den reformerte teologen Pierre Du Moulin (död 1658) som sagt att var tid har sin 'ström' (*torrens*) som ingen kan motsätta sig utan att spolats bort eller begravas – metaforen föregriper termen 'strömning' eller 'tidsströmning' som slog igenom på 1800-talet. Och La Rochefoucauld, som Chorin säger sig ha översatt fritt från franskan, använde ordet 'smak' för samma fenomen: människornas smak (*gustus*, fr. *goût*) förblir inte densamma utan det uppstår småningom stora omvälvningar (*revolutiones*) i opinionerna.¹⁹ Smak i denna mening avser alltså inte ett rent estetiskt omdöme utan karaktären av ett tidsklimat, en betydelse som antyds i Bacons formulering att tidens anda kan "avsmakas".²⁰ Längre fram i texten för Chorin ytterligare termer för fenomenet, nämligen *auctoritas saeculi* och det franska *respêt pour la mode* för samma fenomen (§ 32).

Här finns alltså en rad termer för att beteckna tidsmedvetandet, upplevelsen av att en tid har sin särskilda karaktär eller anda, ibland med bibetydelsen att denna anda är ett yligt mode, ibland att den är tvingande. Detta är något annat än den *opinio* som bara består av åsikter, i synnerhet om det är de flyktiga och obeständiga folkliga åsikterna som avses. Skillnaden mellan den lättrorliga opinionen och den djupare och trögrörligare tidsandan är dock inte klar i framställningen.

Chorin gör emellertid en annan distinktion av intresse, nämligen mellan de lärdes åsikter och de folkliga. Här handlar det inte om tillfälliga affektstyrda opinioner utan om föreställningar om naturen, själen, Gud och moralen som finns både hos de lärde och hos folket. Med folket förstår Chorin då inte den okunniga pöbeln utan ordinära samhällsmedlemmar i olika verksamheter.²¹ Han säger ingenting förkännande om dessa föreställningar, men påpekar att de ofta är oartikulerade. Beskrivningen av detta är anmärkningsvärd från idéhistoriografisk synpunkt, alltså hur man i äldre tid beskrev idéer: "de (opinionerna) är inte alltid diskursiva så att de går över i en explicit teori, utan de ligger dolda i en disposition av medvetandet (*mente*) och en smak, varigenom de värderar gudomliga och mänskliga ting."²² Här ges en inte bara neutral beskrivning av folkets föreställningar, det sker också i termer som nutida idéhistoriker gärna använder: 'diskursiv', som brukar beteckna artikulerade idéer i motsats till mentaliteter och andra icke artikulerade föreställningar; vidare 'explicit', 'latent' samt ordet *mente*, som för tankarna till mentalitet. *Gustus*, smak, är numera ett gammalt och övergivet idéord, men var nytt i Chorins tid.

Som exempel på hur folkets åsikter kan förändras tar Chorin antikens spartaner. De lärde sig genom Lykurgos lagar att förakta rikedom och den ytliga politiken men förslappades sedan till följd av sina segrar och tilltagande handel att älska guld, lyx och prakt, så att deras stat miste sin kraft. Liknande förändringar ägde rum hos romarna. Dessa förändringar av *popularis opinio* skedde utan påverkan från

någon filosofisk skola; folkets opinioner och seder kan alltså av sig själva ändra sig till det sämre eller bättre. (§ 12–14)

Filosofi och frihet

Opinionerna förändras emellertid också av filosoferna, och resten av dissertationen ägnar Chorin åt filosofernas opinioner och dessas relation till tiden och sederna. Antiken ger återigen exemplen. Så länge pytagoreisk, sokratis och platonisk filosofi – alltså vad som i moderna termer brukar beskrivas som rationalistisk eller idealistisk filosofi – dominerade i Grekland, rådde konsensus bland både lärda och olärda om själens odödlighet och om Guds makt och godhet. Så länge var också sederna någorlunda ofördärvade. På Aristoteles tid började man vackla i dessa övertygelser, samtidigt som staten skadades av oroligheter och tenderade åt ofrihet. Med de därpå följande filosofskolorna epikurismen och skepticisismen kom förvända meningar om själen, Gud och sederna, vilket ledde till usla seder och frihetens fullkomliga förlust.²³

Ordet för ofrihet är *servitus*; därmed förstås inte en juridisk kategori av ofria människor utan att medborgarna blir underkastade tyranniska härskare. Chorin förbinder alltså filosofierna med den politiska ordningen. Idealismen förknippas med demokratin i Athen, de följande, mer empiristiska och materialistiska filosoferna kopplas till, får man anta, den makedonska monarkin för Aristoteles del och sedan till de hellenistiska kungarikena för epikurismens och skepticisismens del. Sambanden är inte riktigt de vi är vana vid i nutida skildringar av den antika filosofin. Platon, numera känd som demokratins kritiker, knyts till friheten, medan de relativistiska sofisterna, som brukar ses som en funktion av demokratin, inte alls nämns. Stoikerna nämns inte heller, möjligen därför att deras med religionen mer kompatibla filosofi inte följer mönstret att materialism hänger ihop med tyranni. Men det må vara hur det vill med Chorins historieskrivning, det intressanta är försöket att med utgångspunkt i Longinos beskriva epokala helheter genom att relatera styrelsesätt och filosofi till varandra.

Samtiden följer enligt Chorin samma mönster. Där råder en ”märkvärdig samklang mellan åsikter, seder och folkens öden”. Europa domineras av ’naturalismens’ filosofi, konstaterar författaren och använder återigen en idéhistorisk term med framtiden för sig. Naturalismen söker det sinnliga och föraktar det andliga (*intelligibilia*), den inriktar sig på yttre elegans i lärdomen och skyr det solida vetandet, den leds vid andlig vetenskap och kallar den pedanteri, den förnekar själen och tänker om Gud i fysiska termer och den förlägger det högsta goda till krop-

pens hälsa, äreställen och rikedom. Detta bereder väg för ateismen som är fatal. Ty utan övertygelsen om själens odödlighet är ingen i stånd att öva riktig dygd eller dö för fäderneslandet. Filosofin har på senare tid inte bjudit motstånd mot naturalismen, menar författaren. Cartesianismen var bra men saknade empirisk grund och deklinerade till eklekticism, en filosofi som lätt hamnar i skepticism.²⁴

Dissertationen mynnar ut i en klagan över samtidens anda (*auctoritas saeculi*) och dess makt att forma och fördärva människornas moraliska omdöme. Förfallet gäller också furstarnas politik som bara följer nyttans lag och inte moralens. Det hade man inte kunnat övertyga våra förfäder om. "Erat tum alia opinio", då tänkte man annorlunda, deklarerar Chorin. Ty då krävdes samma rättrådighet av staterna som av individerna. Numera är det som om samhället blivit liksom ett väsen som är skilt från sina lemmar, tygellöst, ansvarslost och ofelbart.²⁵ Argumentet är ett angrepp inte bara på statsnyttoprincipen som i Machiavellis efterföljd hade blivit rumsren i det politiska Europa. Det pekar också ut den tidigmoderna idén om staten som ett abstrakt väsen, en kollektiv person, som i sitt agerande på den internationella arenan inte var lika bunden till moralens bud som enskilda individer.

I de här avslutande resonemangen är Rydelius inflytande påtagligt. Värderingen av cartesianismen och eklekticismen överensstämmer med Rydelius uppfattning, liksom det moraliska tonfallet, i synnerhet kritiken av statsnyttomoralen.²⁶ Vad som inte är lika tydligt är kopplingen till den politiska friheten. Sann, idealistisk filosofi hörde ju i antiken ihop med ett fritt statskicks, enligt det argument från Longinos som Chorin anammar. Om detta gäller också i samtiden, så att andligt inriktad filosofi, som säkrar tron på Gud och själens odödlighet, hänger ihop med politisk frihet, medan naturalismen å andra sidan är förknippad med tyranni, blir inte klart. Kritiken av furstarnas statsnyttomoral kan tyda på det, varvid det kunde vara underförstått att den gällde också det nyligen fallna enväldet i Sverige. Men den linjen fullföljs inte, eftersom ingenting sägs om svenska förhållanden, och tesen om samvariansen mellan politisk frihet och sund, idealistisk filosofi, blir därför en halvkväden visa. Med tanke på att filosofin i den stora berättelsen om Upplysningen ligger närmare naturalismen än Rydelius och Chorins variant av idealismen, blir påståendet om positivt samband mellan filosofi och politisk frihet ytterligare fördunklat.

Oklarheten kan bero på att Chorin inte genomfört sin argumentation på ett konsekvent sätt. Troligare förklaras den av den allmänna försiktighet som var anbefalld i dissertationerna. Närvaron av ordet revolution bör inte förleda oss att överdriva den ideologiska implikationen av argumenten och föreställa oss att filosofins frihet var en huvudangelägenhet för Rydelius och hans omgivning. De var antagligen nöjda med att enväldet föll, men rent principiellt hävdade inte Rydelius någon frihet för filosofin. I en dissertation under hans presidium om den frågan

från 1726 heter det pragmatiskt, att filosofen inte får framföra meningar som skadar staten. Åsikten att monarki är bättre än demokrati är nyttig i ett kungarike men skadlig i andra statsformer.²⁷ Vad slags styre Rydelius vid det tillfället ansåg sig leva under framgår dock inte.

Det intressanta med detta nedslag i en liten dissertation år 1719 är inte i första hand sambandet med den politiska förändringen i Sverige. Det viktiga är uttrycken för ett idéhistoriskt medvetande: för det första insikten att förändringen i opinioner och doktriner är relaterad till samhället; för det andra beskrivningen av diskursiva idéer hos de lärde till skillnad från oartikulerade hos folket och för det tredje de trevande artikulationerna av förstadiet till vad som i slutet av århundradet skulle vara de etablerade begreppen allmän opinion och tidsanda.

Om detta skrev man på latin. I dess ordförråd fanns sedan antiken flera av de ord Chorin använde. Men det antika latinet räckte inte till; Chorin tog till det franska *goût* som vederbörligen översattes till *gustus* och det likaså franska *respêt de mode*, som inte blev översatt. Ser vi till de idéförhållanden och distinktioner han beskrev, så var de uppenbarligen nya. De kunde återges på latin, men de hade först beskrivits på moderna språk – franska, italienska, engelska – innan de uttrycktes på latin. Latinet var i början av 1700-talet inte längre det språk där nya tankar först formulerades – med viktiga undantag för naturvetenskaperna. Men latinet kunde förmedla nya tankar till miljöer som den svenska där landets språk ännu inte var lika utvecklat som de större kulturspråken i Europa. Chorin – och bakom honom Rydelius – torde vara de första i Sverige att formulera så artikulerade resonemang om opinionsbegreppet som dessa. Men alltså på latin, om än på ett enkelt sådant där man också i syntaxen märker hur de moderna språken tränger på.

Så småningom skrevs det om opinionen också på svenska. Olof von Dalin lanserade i företalet till tredje delen av *Svea rikets historia* (1762) begreppet det 'allmänna omdömet', varmed han förstod nationens förmåga att i längden korrigerar oförnuftiga och barbariska opinioner och göra rätta bedömningar av seder och politik; så hade den svenska nationen gjort när Gustav Vasa blev kung. Dalin polemiserar mot Rousseaus skandalösa och i samtiden mycket debatterade åsikt att vetenskapernas framsteg inte bidragit till sedernas förbättring utan snarare stod i omvänt förhållande till moralen. Dalin menar att ett motsatsförhållande tillfälligtvis kan råda, så att seder och vetenskaper inte blomstrar samtidigt, men i längden segrar det allmänna omdömet och därmed sanningen.²⁸

Dalins argumentering är alltså närmast föranledd av Rousseaus åsikter. Men marken kan ha varit beredd. Dalin hade skrivits in som student i Lund 1721. Där hade han Rydelius som lärare och tog avgörande och bestående intryck av honom. De två kan ha diskuterat opinion och smak. Och även om de inte fördjupade sig

i just det ämnet, så är relationen mellan dem ett levande exempel på att frön till attityder och idéer som vi är benägna att kalla upplysta hade såtts på den akademiska scenen.

Noter

1. Det finns ett ord, *illuminiismus*, men det torde vara myntat i modern tid. Ebbe Vilborg, *Norstedts svensk-latinska ordbok* (Stockholm, 2001), s. 533.
2. Förtecknad i J. H. Lidén, *Catalogus disputationum in academiis et gymnasiis Sueciae*, sectio II (Uppsala, 1779), under Andreas Rydelius.
3. Om Chorin, som härstammade från en invandrad hugenott och själv blev stamfar till ätten Crusenstolpe, se *Svenskt biografiskt lexikon* IX (Stockholm, 1931) under sökordet Crusenstolpe. Författarskapet till Rydelius dissertationer har behandlats av Henrik Ekman, "Vilka akademiska avhandlingar har Andreas Rydelius författat?", *Samlaren* 1925.
4. Rydelius/M. Chorin, *De opinionum revolutionibus periodicis*, diss. (Lund, 1719), § 1: "Notum est omnibus, quid Politicis significet verbum revolutio, insignem nempe mutationem unius reipublicae, vel simul plurium, quae intra certas periodos, occulta Dei providentia ordinatas, subinde contingunt."
5. *Handlingar rörande Skandinaviens historia* X (Stockholm, 1822), s. 169.
6. Citerat efter Lennart Thanner, *Revolutionen i Sverige efter Karl XII:s död*, diss. (Uppsala, 1953), s. 170.
7. Rydelius hade under krigsåren i likhet med andra lärda kolleger lojalt hyllat kungen och de svenska vapnen i konstfulla panegyriska stycken på latin men distanserade sig snart från den fallna regimens krigsmentalitet. Härom Hans Helander, "Andreas Rydelius om vältaligheten och enväldet", i *Förbistringar och förklaringar. Festskrift till Anders Piltz* (Lund, 2008), s. 328 ff.
8. Thanner nämner ingenting därom i sin avhandling, trots dennas titel.
9. Rydelius/Chorin, a.a., § 3–4: "Ut igitur sano sensu verissimum est, orbem regi opinionibus; ita vicissim haud inepte dici poterit, opiniones multum iis regi fati, quae orbem civilem volvunt ac revolvunt."
10. Om begreppet opinion och dess väg till allmänna opinionen, se Lucian Hölscher, "Öffentliche Meinung" i *Historisches Wörterbuch der Philosophie* VI (Basel, 1984), och Mona Ozouf, "'Public opinion' at the end of the old regime", i *Journal of Modern History* 60: 3–4 (1988), samt för svenskt vidkommande Kurt Johannesson, "Opinionens makt. Ett begrepp och dess historia", i *Litteraturens vägar: litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland* (Hedemora, 1988), s. 30–52.
11. *Latinska sentenser och citat*, utg. G. Bendz & N. Guterman (Stockholm, 1968) anger Sebastian Brant, *Das Narrenschiff* (1494) som ursprung till "Mundus vult decipi, ergo

decipiatur”. Uttrycket var i varje fall välbekant i början av 1700-talet, se dissertationen Johan Upmarck/J. Sidrenius, *Diss.grad exhibens πολυτρολλητων Mundus vult decipi*, diss. (Uppsala, 1707).

12. Pascal, *Pensées*, ed. E. Havet (Paris, 1852), s. 62, 63 f: "L'empire fondé sur l'opinion et l'imagination règne quelque temps, et cet empire est doux et volontaire: celui de la force règne toujours. Ainsi l'opinion est comme la reine du monde, mais la force en est le tyran."

13. Aristoteles, *Topica* 100 b 21.

14. Locke, *Un essay concerning human understanding* (Oxford, 1975), s. 352, 357.

15. Rydelius/Chorin, a.a., § 4: "...exemplum...habemus in Graecis et Romanis, qui longe profecto alias ideas foverunt libertatis et servitutis, et de utraque longe aliam publice privatimque differebant temporibus democraticis, quam monarchicis."

16. Longinos, *Περί Ουψους* (*De sublimitate*), kap. 44. Chorin hänvisar till kapitel 35 och har sannolikt haft en tidig edition av denna svårt skadade skrift tillgänglig.

17. Bacon, *De augmentis scientiarum* (Leyden, 1652), bok II, kap. 4. Om tidsandans föregångare, se Bo Lindberg, "Smak, diskurs och paradigm – om termer och modeord i idéernas historia", i *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Årsbok* (Stockholm, 2002), s. 73 f.

18. I en gratulation till respondenten i dissertationen av S. Skunck/J. Rudhelius, *Orbis imperiorum*, ventilerad i Uppsala 1668.

19. Rydelius/Chorin, § 9. För citatet, se *Reflexions morales, i Réflexions, ou sentences et maximes de Monsieur De La Rochefaucault* (Amsterdam, 1747), nr 293.

20. Om betydelser av ordet *goût* i franskan, se *Le Grand Robert de la Langue Française IV* (Paris, 1989), s. 983. Första svenska belägget för ordet smak i estetisk mening är enligt SAOB från 1679, då Samuel Columbus använt det apropå Molières och Racines komedier. La Rochefoucaulds bruk av *goût* på det av Chorin använda stället går utöver den snävt estetiska betydelsen och innefattar även opinioner; den betydelsen är noterad i *Le Grand Robert*.

21. Chorin gör inte denna sociala avgränsning, men den förekommer i en avhandling om "folklig filosofi" ventilerad under Johan Upmarck i Uppsala 1709, där filosofiska uppfattningar hos folket beskrivs, folket då fattat inte som det lägsta folket, dräggen, utan som de som utan hjälp av de lärdes särskilda kompetens söker sanningen i enlighet med Aristoteles sats att alla människor strävar efter att veta. Johan Upmarck/P. Svarez, *De philosophia plebeja*, diss. (Uppsala, 1709), s. 6.

22. Rydelius/Chorin: "quae (sc. opiniones) non semper sunt discursivae, ita ut in explicitam theoriam transeant, sed latent saepe in occultiore quadam mentis dispositione et gustu, quo rerum divinarum humanarumque pretia in praxi bene vel male aestimant."

23. A.a., § 18–19. § 20 lyder: "Epicuraeorum Scepticorumque aetas simul et pessimas de anima, de DEO, de moribus opiniones, pessimos mores et adultam Graecorum servitutem vidit."

24. A.a., § 24–28. Med eklekticismen förstås inte ett eklektiskt förhållningssätt utan den samtida riktning i filosofin som försökte övervinna de filosofiska striderna genom att välja ut det bästa och förnuftigaste ur de olika skolorna.

25. A.a., § 35: "...nunc quasi societas hominum esset ens realiter a membris suis distinctum, inobligabile, impeccabile..."

26. Om värderingen av de filosofiska skolorna, se Rydelius, *Nödiga Förnufftz Öfningar för all slags studerande ungdom* (Linköping, 1718), s. 153–162.

27. Rydelius/S. Almqvist, *De moderamine libertatis philosophiae*, diss. (Lund, 1726), s. 5 f.

28. Dalin, *Svea rikets historia* III:1 (Stockholm, 1762): "Företal. Om påverkan från Rousseau", Martin Lamm, *Olof Dalin: en litteraturhistorisk undersökning*, diss. (Uppsala, 1908), s. 448–452.

Summary:

Opinion and Revolution: Enlightenment in Lund in 1719

This article examines the words *revolution* and *opinion* in an academic dissertation written in Latin and defended at the University of Lund in 1719. The dissertation reflects the meaning of these words before they became the keywords of the Enlightenment, as modern historical scholarship has come to identify them. *Revolution* here retains the connotation of cyclical political change, although it is noteworthy that the author of the dissertation apparently had the ongoing change of the Swedish constitution from autocracy to parliamentary rule in mind. *Opinion* vacillates between the dominant values of an era and unstable popular opinion. More interesting, however, are the efforts of the author to describe the relation between opinion and society. With the help of Longinus, a connection is postulated between philosophical opinions and political systems: Greek democracy fostered salutary idealist philosophy whereas autocratic monarchy begot materialism and atheism. Still more interesting are the endeavours of the author to discern different levels of ideas in society. He makes a distinction between the articulated, explicit ideas of philosophers, or scholars, and the non-discursive opinions which are not explicit but stay hidden in the consciousness (*mente*) of the people. The dissertation is an academic exercise written in Latin at a peripheral university in Europe. In spite of the presumed backwardness of universities, it articulates an emerging awareness of the relation between ideas and society; in fact, it can be seen to signify a beginning of an interest in the history of ideas.

Keywords: opinion, revolution, genius saeculi, taste, gustus (goût), levels of ideas in society, Latin.